

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIIY TA'LIM, FAN VA INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI

FARG'ONA DAVLAT UNIVERSITETI

**FarDU.
ILMIY
XABARLAR**

1995-yildan nashr etiladi
Yilda 6 marta chiqadi

**2024/3--SON
ILOVA TO'PLAM**

**НАУЧНЫЙ
ВЕСТНИК.
ФерГУ**

Издаётся с 1995 года
Выходит 6 раз в год

S.M.Zokirova	
Hozirgi zamon ijtimoiy fanlar kontekstida disleksiya.....	1315
I.T.Xojaliyev	
Tasvir nutq tipining modal aspketi.....	1319
M.A.Usmanova	
"Ansob us-salotin va tavorix ul-havoqin" asarida izofiy birikmalarning qo'llanilishiga doir nazariy masalalar.....	1324
R.N.Umarova, O.U.Xolmatova	
Kognitiv lingvistikada konsept va maqol tushunchasi munosabati	1328
O.F.Turdaliyev	
"Guliston" asarining o'rganilishi va uning tarjimalari.....	1333
R.M.Shukurov, S.S.Abdikunduzova	
Kommissiv nutqiy aktlar tadqiqi va tasnifi.....	1337
A.I.Saminov	
Oksyumoron va unga yondosh stilistik figuralar xususida.....	1341
G.Z.Rozikova	
Gaplarga xos sintagmatik nomutanosiblikni yuzaga keltiruvchi omillar	1346
N.A.Quldashev, F.N.Mahmudova	
Allegory as a research object of linguistics	1351
E.K.O'rinboyeva, G.S.Jo'raboyeva	
"Devonu lug'otit turk"da qo'llanilgan ayrim maqollarning lingvopoetik tahlili	1354
U.I.Nosirova	
Poetik matnlarning визуал-график ifodasi	1360
Sh.R.Mo'ydinov	
Ingliz va O'zbek tillarida "Hayot/O'lim" konseptual oppozitsiyasi verbalizatorlari struktural-semantik maydoni.....	1366
Y.I.Karimov	
O'zbek tilshunosligida til birliklari va so'z birikmalari talqini	1369
G.S.Jo'raboyeva, G.V.Ergashova	
"Qisasi rabg'uziy" asarida qo'llangan ko'makchilar tahlili	1373
D.M.Ismoilova	
Lingvogenderologiyaning nazariy masalalari	1378
G.S.Jo'raboyeva, E.K.O'rinboyeva	
"Devonu lug'otit turk" asari va toponimlar.....	1383
Sh.M.Iskandarova, N.R.Maxmudova	
Tub so'z holatidagi ornitonimlar	1388
E.I.Ibragimova, E.K.O'rinboyeva	
Sintaktik sathda qarama-qarshilik munosabatining ifodalanishi	1392
Sh.M.Iskandarova	
Lug'aviy birliklarda differensial-mazmuniy munosabatlar	1397
X.X.Dusmatov, Z.N.Maxmudova	
So'z o'yinlarining askiyachilar nutqida qo'llanilishi	1401
Z.A.Akbarova	
Inson dunyoqarashi olamni modellashtiruvchi sifatida	1406
P.M.Axmadjonov	
Sayf Farg'oniy she'riyatida istiora badiiy so'z san'atining qo'llanilishi.....	1409
O.Q.Abbozov	
Diniy motivli toponimlar.....	1413
I.T.Axmadjonov	
Deminutiv morfemalarning semantikasi va uslubiyati.....	1416
M.T.Abdupattoyev	
Poetik nutqda aktualizatsiya va aktual bo'linish	1422
A.Mamajonov, O.Q.Abbozov	
So'x tumani toponimlarining lingvistik tadqiqi.....	1427
M.T.Abdupattoyev	
Matnning statistik tahlili.....	1433

TASVIR NUTQ TIPINING MODAL ASPKETI**МОДАЛЬНЫЙ АСПЕКТ ТИПЫ РЕЧИ ОПИСАНИЕ****MODAL ASPECT TYPES OF SPEECH DESCRIPTION****Xojaliyev Ismoil Tajibayevich**

Farg'ona davlat universiteti, tilshunoslik kafedrası professori

Annotatsiya

Mazkur maqolada tasvir nutq tipining o'zigaxos jihatlari til va nutq munosabatlari, tiling ijtimoiy xodisa sifatidagi maqomi, uning mavhum mohiyat sifatida imkoniyatga ega ekanligi hamda bu imkoniyat nutqda namoyon bo'lishi bilan bog'liq holda tadqiq etilgan. Modallik va uning turlari o'rganilgan hamda tasvirda modallikning ifodalanishi ochib berilgan. Tasvir nutqida fe'l mayllari bilan ifodalaniuvchi moddalik xos emasligi asoslangan. Tasvir nutq tipida modal ma'noni ifodalovchi vositalar aniqlangan va ularning nutqni tuzilishidagi o'rni ko'rsatib berilgan.

Аннотация

В данной статье рассматриваются конкретные аспекты образного типа речи в связи с соотношением языка и речи, статусом языка как социального явления, его потенциалом как абстрактной сущности и проявлением этого потенциала в речи. Изучается модальность и ее виды, выявляется выражение модальности в изображении. В его основе лежит неспецифичность вещества, выражаемого глагольными наклонениями в образной речи. Выявляются средства выражения модального значения в зрительном типе речи и указывается их место в речевой структуре.

Abstract

This article examines specific aspects of the figurative type of speech in connection with the relationship between language and speech, the status of language as a social phenomenon, its potential as an abstract entity and the manifestation of this potential in speech. Modality and its types are studied, the expression of modality in the image is revealed. It is based on the nonspecificity of the substance expressed by verbal moods in figurative speech. The means of expressing modal meaning in the visual type of speech are identified and their place in the speech structure is indicated.

Kalit so'zlar: til, nutq, til qobilyati, til birliklari, modallik, modal ma'no, modal so'z, modal yuklama, subyektiv modallik, obyektiv modallik, gap modalligi, tasvir nutq tipi, formal-grammatik vositalar, mikromatn, sabab-oqibat munosabatlari, fe'l mayllari.

Ключевые слова: язык, речь, языковая способность, языковые единицы, модальность, модальное значение, модальное слово, модальная нагрузка, субъективная модальность, объективная модальность, модальность предложения, описательные тип речи, формально-грамматические средства, микротекст, причинные связи, времена глаголов.

Key words: language, speech, language ability, language units, modality, modal meaning, modal word, modal load, subjective modality, objective modality, sentence modality, descriptive type of speech, formal grammatical means, microtext, causal connections, verb tenses.

KIRISH

Ma'lumki, til va nutq munosabatlari murakkab kognitiv jarayon bo'lib, unda "til – til qobilyati – nutq" zanjirida nutqgina moddiy ko'rinishga ega bo'ladi. Til esa ijtimoiy, yashirin, ichki hamda ideal mohiyat sifatida axborotni shakllantirish, saqlash va uzatish imkoniyatiga ega bo'ladi. Til ijtimoiy hodisa bo'lganligi uchun u jamiyat bilan bog'liq holda taraqqiy etadi. Nutq moddiylik, individuallik belgisiga ega bo'lib, til imkoniyatini yuzaga chiqaruvchi hodisa hisoblanadi. Til kommunikativ vazifa bajarishi bilan birga konnotativ belgiga ham ega bo'ladi. Tildagi konnotativ belgi modallik sifatida talqin qilinadi. Chunki modallik bu so'zlovchining o'zi bayon qilayotgan xabarga munosabatini bildirish bilan birga, xabardan ifodalanayotgan mazmunga bo'lgan munosabatini ham ko'rsatadi. Modallik gap modalligi va matn modalligiga kabi tiurlarga bo'linadi. Matn modalligi gap modalligidan farq qiladi va u har bir nutq tipida o'ziga xos namoyon bo'ladi. Ayniqsa, tasvir nutq tipida modallik

o'ziga xos ko'rinishga ega bo'ladi. Tasvir nutq tipida modallikning ifodalanishi boshqa nutq tiplaridan keskin farqlanishi modallik ifodalovchi vositalarda ko'zga tashlanadi. Tasvir nutq tipida neytral obyektiv munosabat mavjud bo'ladi, bunda so'zlovchining ijobiy yoki salbiy munosabati sezilmaydi, tasvirlanayotgan obyektning belgilari sanab ko'rsatiladi, tasvir nutq tipida gumon, buyruq, iltimos, yalinish, shart ma'nolarini ko'rsatuvchi fe'l mayllari qo'llanmaydi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Til nutq orqali o'zining aloqa – aralashuv vositasi sifatidagi funksiyasini bajaradi.[1;255] Bir-birini shartlovchi, bir – biriga bog'liq bo'lgan "til-til qobilyati-nutq" zanjirida faqat nutqqina tashqi (moddiy) formada (og'zaki, yozma, turli shartli belgilar vositasida) namoyon bo'ladi va bizning sezgi a'zolarimiz tomonidan qayd etiladi (eshitiladi, yoziladi, ko'riladi, o'lchanadi). Til esa yashirin ichki hamda ideal hodisa sifatida anglanadi, tasavvur etiladi.[2;9] Til – potentsiya, nuqt – imkoniyat. Shunday ekan, modallik nutq hodisasi sifatida ko'riladi. U nuqtdagini aniq namoyon bo'ladi. Til birliklari nutqqa xoslanadi va aniq bir modal ma'no ifodalaydi.

Nutq tiplari ham so'zlovchining ma'lum maqsadi va nutq obyektining harakteriga ko'ra shakllanadi.[3; 44-49] Shuning uchun modallikni nutqning mazmuniy-funksional tiplari doirasida o'rganish uni to'la va atroflicha tadqiqi qilish imkonini beradi. Bu xususida ilk tadqiqot O.A.Nechayevaning "Funksional-mazmuniy nutq tiplari" kitobida qayd etilgan.[3]

Tadqiqotchi tasvir nutq tipi haqida yozar ekan, bu nutq tipiga maslahat, istak, xohish, gumon, imkoniyat, shart, taxmin, ko'rinishidagi modal ma'nolar xos emas, degan fikr bildiradi. Biroq fikrini isbotlashda fomal-grammatik vositalarga tayanadi, subyektiv modallik tasvir nutq tipi uchun xos emas degan xulosaga keladi.[3;44] Tasvir nutq tipiga O.A.Nechayeva pozitsiyasidan turib, modallikka grammatik-semantik kategoriya sifatida yondashilsa, ya'ni matnni gap modalligi darajasidan tekshirilsa, umumiy asosda yuqoridagi fikrlar to'g'ri, biroq tasvir nutq tipi gapdan yuqori birlik bo'lib, unda matn modalligi amal qiladi. Tasvir nutq tipida har bir gap alohida-alohida emas, nutq yaxlit holda, eng kamida ikki gap formasida ifodalangan hukmlarning o'zaro munosabati doirasida tadqiqot olib boriladi. Tasvir nutq tipi mazmunan tugal mikromatn sifatida namoyon bo'ladi, shuning uchun unda modallik subyektiv – baholovchi faktor sifatida ko'rinadi, ya'ni modallik funksional-semantik kategoriya sifatida yuzaga chiqdi.

Tasvirda predikativlikning ifodalanishi grammatik jihatdan o'ziga xos bo'ladi. Buni shu bilan izohlash mumkinki, tasvir qayd etuvchi nutq bo'lib, unda tasvirlanayotgan predmetning belgilari mavjud yoki mavjud emasligi tasdiqlanadi.[3;44] Shuning uchun modallik tasvirda o'ziga xos tarzda ko'rinadi. Tasvir nutq tipida harakat, sabab-oqibat munosabatlari ifodalanmaydi, unda biror narsa-hodisa ko'rsatiladi. Tasvirlanayotgan predmetga muallif, personaj munosabati o'ziga xos tarzda beriladi. Chunki tasvirda muallif nazarida yoki personaj nigohida narsa-hodisaning o'zi beriladi, tasvirlanayotgan narsa-hodisaning belgilari sanaladi, qayd etiladi.

NATIJA VA MUHOKAMA

Tasvir nutq tipida voqelikdagi eng muhim belgilar sanab ko'rsatildi. Bir vaqtda bo'lgan xodisalar sanaladi:

Tashqarida sim-sim yomg'ir yog'adi. Tomchilarning shitrlashi ham eshitilmaydi. Ammo yomg'ir yog'yapti, ezib-ezib kuz yomg'iri yog'yapti. Derazalar bug'lanib, xiralashib qolgan, tashqari ko'rinmaydi. Faqat hovlida simyog'och uchiga ilingan qalpoqda chiroqning aksi olmadek qizarib turibdi. Lampochkaning o'zi emas, xira dog'i ko'rinadi.

(O'.Xoshimov, "Sirli yulduz", 5-bet.)

Turkiy tillarda borliqqa munosabat xilma-xil vositalar bilan ifodalanadi, qaysiki, intonatsiya, fe'l mayllari, so'z tartibi, so'z birikmalari, modal so'zlar va modal yuklamalar bilan [4;96].

Fe'ning birinchi va ikkinchi shaxs formalari kishilarga nisbatan, uchinchi kishi hamda predmetlarga nisbatan qo'llanadi [5;88]. Tasvirda predmetning harakati emas, balki uning o'zi, belgilari ko'rsatiladigan ekan, unda fe'ning birinchi va ikkinchi shaxs formalariga nisbatan uchinchi shaxs formalar keng qo'llanadi. Chunki birinchi va ikkinchi shaxs formalari qo'llangan o'rinlarda harakatbirinchi planga chiqadi, natijada bayon rivozu нутқ типига хослик касб этади, масалан:

Ovga borayotgan edim, havo aynidi. "Bahor havosida, bir savalab o'tar", deb ketaverdim. Biroq sal o'tmay yomg'ir shunday quyib berdiki, birpasda ust- boshim ho'l bo'lib, badanimga yopishib qoldi. Shunda, turgan yerimdan ikki yuz qadamcha narida jar va jarga tushaverishda ovchilar, yo'lovchilar qo'nib o'tadigan qamarcha borligi yodimga tushdi. Jarga yaqinlashishim bilan

TILSHUNOSLIK

shuvoq isi aralash tutun hidi dimog'imga urildi. Qamarga kirdim. O'rtada gulxan yonar, chetroqda oqchil chakmon kiygan, o'рта bo'y bir kishi eshagining ayilini bo'shatardi.

(SH.Xolmirzayev, "Yo'llar, yo'ldoshlar", 4-bet.)

Odatda, bayon birinchi shaxs tilidan olib borilganda, narsa va hodisaning o'zi yoki belgisi emas, shaxsning harakati birinchi planga chiqadi. Yuqoridagi misolda bayon birinchi shaxs tilidan olib borilmoqda va narsa – hodisaning o'zi yoki belgisi emas, balki harakat oldingi planga chiqmoqdi. Oxirgi gapda uchinchi shaxs formasi qo'llangani uchun ana shu gapda harakat to'xtaydi, qamar ichidagi belgilar sanab o'tiladi. Bu parcha tasvir nutq tipiga misol bo'la olmaydi. Oxirgi gapda tasvirga xoslik mavjud, biroq bu xususiyat bir gap doirasi bilan cheklangan, shuning uchun tasvir elementi darajasida qolgan, nutq tipi darajasiga ko'tarilmagan.

O'zbek tilida ko'pincha iltimos, yalinish, so'rash kabi modal ma'nolar birinchi va ikkinchi shaxs formalari yordamida yuzaga chiqadi. Bunday modal ma'nolar tasvir nutq tipi uchun xos emas. Agar bunday modal ma'nolar yuzaga chiqsa, nutq rivoya yoki muhokamaga xoslik kasb etadi. Odatda, bunday ma'nolar dialogik nutqda uchraydi:

Sen kirmay tur! – dedi yana kulib, – Bashor opamdan o'zim suyunchi olaman. – U besh – olti qadam nariga bordi-da, to'xtab burildi, – O'qishingni bitirganingda menga jenshen topib berasan, xo'pmi? Harna pochchangga quvvat bo'ladi.

(O'.Xoshimov, "Ikki eshik orasi", 516-bet.)

Ma'lumki, tasvir monologik nutq tipidir, shuning o'zi ham bunday modal ma'nolarning tasvirida uchrashini cheklaydi. Tasvir nutq tipida gumon, buyruq, iltimos, yalinish, shart ma'nolarini ko'rsatuvchi fe'l mayllari qo'llanmaydi. Tasvirda munosabat aniq momentiga ifodalanadi. Chunki ijro maylidagi fe'llarda harakatning nutq momentiga munosabati bevosita ifodalanadi. Bu mayl formasi ifodalangan zamon absolyut zamon hisoblanadi. [6,476] Bu esa tasvir nutq tipida modallikning bevosita, to'g'ridan – to'g'ri ifodalanishiga mos keladi, masalan:

Barak ichi yorug'. Uzun shiftning to'rt joyida lampochka bor. Ikki qavat qator – qator so'rilar, so'rilarda har kim o'z uyidan olib kelgan ko'rpa – to'shaklar. Barak o'rtasidan qop tutib ikkiga bo'lingan. Bir tomonda o'g'il bolalar yotadi, bir tomonda qizlar. O'rtada uzun yog'och stol. Stolning ikki tomoniga xarraklar qo'yilgan. Bolalar shu stolda ovqatlanishadi. Bir tomonda qizlar tizilib o'tiradi, bir tomonda o'g'il bolalar. Stol yonida Omonulla Rustamovning yig'ma karavoti

(O'.Xoshimov, "Sirlı yulduz", 5-bet.)

Tasvir nutq tipida shart mayli formasining kam qo'llanishining sababi shundaki, bu mayl vositasida modallik ifodalangan joyda sabab- oqibat munosabatlari yuzaga chiqadi, predmet va uning belgilari emas, balki nutqda so'zlovchining predmet va uning belgilari haqidagi fikri yetakchilik qiladi. Bunday holda muhokama nutq tipi shakllanadi, masalan:

Odami qimmatbaho narsasini yo'qotsa, achinadi. Tuhmatga qolsa, boshini toshga uradi. Qadri yerga urilsa, isyon ko'taradi. Yaqin kishilaridan ayrilsa, dod soladi... Lekin umidingdan ayrilsang g'alati bo'larkan. Hech nimaga, hech kimga, hatto o'z qadringga ham achinmaysan. Dod solmaysan. Isyon ko'tarmaysan... Go'yo sen o'lgansan. O'zing o'lib, quruq surating qolgan.

(O'.Xoshimov, "Ikki eshik orasi", 101-bet.)

Bu gaplarda uning (yaxshi so'zi – I.H.) qaysi so'z turkumiga mansubligi va qanday sintaktik vazifani o'tayotganini, uni qaysi so'z bilan birikib kelayotgani orqali aniqlanadi. Birinchi gapda u o'zini aniqlab, izohlab kelsa, ikkinchisida fe'l bilan bog'lanib kelgan. Shuning uchun birinchi gapdagi yaxshi so'zi sifat bo'lib, aniqlovchi vazifasida ishlatilgan, ikkinchisida esa u fe'l bilan bog'langani uchun so'z turkumlaridan ravishga kiradi va hol vazifasida ishlatilgan (M.Irsiqulov, "Tilshunoslikka kirish", 86-bet.)

Tasvir nutq tipida, umuman, shart mayli formasi qo'llanmaydi degan xulosa chiqarib bo'lmaydi. Tasvirda ham shart maylini ko'rsatuvchi forma ishtirok etishi mumkin, biroq bunda u shart ma'nosini ifodalamaydi, shart mayli formasi ifodalovchi modallikni ko'rsatmaydi, balki tasvir nutq tipiga xoslanadi, predmetning belgisini aniqlaydi, izohlaydi:

Tokchada jinchiyoq lipillab yonar, xira shu'lada o'tirganlarning turfa soyalari xonaning to'rt tomoniga tushib turadi. Boshlar ham katta- katta, quloqlar uzun – uzun ko'rinar, go'yo bu yerda odamlar emas, alaqanday devlar o'tirganday edi. Ana, Nozim Mehmet gapirar ekan, katta burni oraga suqilib, Lakshmanning kichkina boshiga tegib – tegibketar, xuddi cho'kayotganday tuyuladi.

Chap tomondagi devorni Ho'rdak Buxoroiyning bir quloch keladigan yelkasi egallagandi. Abu Bakir Kalaviy Mavlonzoda soyasi Kamon merganning soyasi bilan qo'shilib ketgan ekan.

(M.Ali. "Sarbadorlar", 98-bet.)

Tasvir nutq tipida obyektiv modallik ifodalovchi subyektning o'z harakatiga munosabati va subyektiv modallik ifodalovchi so'zlovchining o'z fikriga turlicha munosabatini anglatuvchi modal ma'nolar xos emas. Tasvir nutq tipida, asosan, so'zlovchining realikka munosabati ifoda etiladi.

Hovli rostdan ham keng – mo'l bo'lib, kirgan odamning ko'kragi to'lib nafas oladi. O'ng qo'lda ayvonli, uch xonali uy, ayvonda alohida – alohida uch eshik ko'rinib turibdi. Ro'parada, ichkariroqda, hovli yuztdan so'li mbog' boshlanadi, balki bog' deyish noo'rindir, har qanday ishqom, olma, nok bor. Chapda mo'jazgina yozgi ayvoncha, quyiroqda esa qo'shni uydan jildirab ariqcha oqib o'tadi. (M.Ali. "Sarbadorlar", 60-bet.)

Tasvir nutq tipida harakat, sabab- oqibat munosabatlari ifodalanmagani uchun va modallikning bevosita ifodalanishi sababli, obyektiv va subyektiv modallik leksik- semantik vositalar yordamida yuzaga chiqadi. Bunda so'zlovchining qanday so'z tanlagani, u so'zning leksik-semantik ma'nosi tasvirlanayotgan obyektga munosabatini ko'rsatib turadi. So'zlovchi xolis pozitsiyada turganda uning tasvir obyektiga xususiy munosabati sezilmaydi. u tasvirlanayotgan narsa- hodisani chetda turib kuzatadi. Bunday holatda obyektiv munosabat yuzaga keladi:

Рўпарада катта бог. Улкан- улкан дарахтлар. Осмон ҳам катта, шишадек тиниқ. Тепадна гала- гала қора қушлар учиб ўтяпти. Ҳаводан турфа кўкатларнинг ҳиди келади. Ҳар ёқдан турли ҳашарот овозлари визиллайди- дизиллайди

(SH.Xolmirzayev, "Yo'llar, yo'ldoshlar", 48-bet.)

Subyektiv modallik – bu, individual- emotsional tuyg'u emas. Balki so'zlovchining real borliqqa va bayondan ifodalangan hukmga munosabatidir. Tasvir nutq tipida yozuvchi leksik-semantik vosita yordamida borliqqa o'z munosabatini ifodalaydi. Agar bir gap doirasida so'zlovchining individual- emotsional tuyg'usi ifodalansa, tasvirda munosabat kamida ikki hukm orqali ifoda etilgani uchun so'zlovchining emotsional tuyg'usi individuaillik chegarasidan chiqib, uning borliqqa nutq obyektiga munosabatini ifodalash darajasiga ko'tariladi. Bu hodisa, ayni vaqtda, gap modalligi bilan matn modalligini farqlovchi belgi sifatida namoyon bo'ladi:

Tashqari ham keng, katta daraxtlarga to'la bog'. Yong'oq, shotuf, gilos- hammasidan bor. Hovlining ikki tomoni bug'ot imorat, katta chorhari, shifti rangdor toqili, devorlari ganchli mehmonxonalar. Eshiklari va derazalarining eshiklari o'ymakor, pishiq, sahniga chorsi, qadimiy g'ishtlar terilgan dahlizlar, hujralar

(Oybek, "Ulug' yo'l", 57-bet.)

So'zlovchining subyektiv munosabati tasvirlanayotgan narsa- hodisaningyoki holatning belgilarini sanashda qanday so'zlarni tanlashida ham ko'rinadi. Bu hol, ayniqsa, potret tasvirida aniq namoyon bo'ladi:

Saroyning to'rida boshqalarga qraganda ko'rkamroq bir xujra, anavi hujrlarga kigiz to'shlagan holda, bu hujraga qip- qizil gilam, ularda bo'z ko'rpalar ko'rilgan bo'lsa, bunda ipak va adras ko'rpalar, nargilarida qora chiroq sasiganda, bu xujrada sham yonadir, o'zga hujralarda yengil tabiatli serchaqchaq kishilar bo'lganida, bu hujaming egasi ham boshqacha yaratilishda: og'ir tabiatli, ulug' gavdali, ko'rkam va oq yuzli kelishgan qora ko'zli, mutanosib qora qoshli va endigina murti sabz urgan bir yigit!

(A.Qodiriy, "O'tgan kunlar", 5- bet.)

Yuqoridagi misoldan ko'rinib turibdiki, so'zlovchining munosabati "ulug'", "ko'rkam oq yuzli", "kelishgan qora ko'zli", "mutanosib qora qoshli" iboralari vositasida yozuvchining asar qahramoniga subyektiv munosabati ifodalanmoqda. Bu o'rinda yana bir masalaga e'tiborni qaratmoq lozim, ya'ni so'z birikmasi ifodalagan modal ma'no matn ichidagina o'zining tugalligini namoyon qilmoqda. Shuningdek, qarama- qarshi qo'yish vositasida ham subyektiv munosabat yuzaga chiqmoqda. Ikki hujra va hujradagi odamlarning qarama- qarshi qo'yilishi subyektiv munosabatni yanada oydinlashtirmoqda. Demak, muhokamada ikki narsa qiyoslanib, hukm – xulosa chiqarish asosida modal munosabat yuzaga chiqsa, tasvirda qarama- qarshi qo'yish vositasida tasvirlanayotgan narsa – hodisaning belgilari bo'rttiriladi va modallik ifodalanadi.

So'zlovchining subyektiv- ijobiy munosabati bilan birga subyektiv – salbiy munosabatining ifodalanishi ham modal ma'noni yuzaga chiqaradi:

TILSHUNOSLIK

Bu kishining bittasi: gavgdaga kichik, yuzaga to'la, ozroqqina soqol, murtli, yigirma besh yoshlar chamalik bir yigit bo'lib, Marg'ilonning boylaridan Ziyo shohchi deganning Rahmat otliq o'g'lidir; ikkinchisi: uzun bo'yli, qora, cho'tir yuzli chuvak soqol, o'ttiz besh yoshlarda bo'lgan ko'rimsiz bir kishi edi. Bu yigityaxshigina davlatmand bo'lsa ham, lekin shuhrati nima uchundir boyligi bilan bo'lmay, "Homid xotinboz" deb shuhratlangan, kishilar Homid orqasidan so'zlashganda uning otiga taqalgan laqabini qo'shib aytmasalar, yolg'iz "Homidboy" deyish ila uni tanita olmaydilar (A.Qodiriy, "O'tgan kular", 6-bet.)

Tasvir nutq tipida neytral obyektiv munosabat ham mavjud bo'ladi. Bunda so'zlovchining ijobiy yoki salbiy munosabati sezilmaydi. Tasvirlanayotgan obyektning belgilari sanab ko'rsatiladi:

Bu chol Hasanali otliq bo'lib, oltmish yoshlar chamasida, cho'ziq yuzli, do'ngroq peshonali, sariqqa moyil to'garak qora ko'zli, oppoq uzun soqolli edi. Soqolining oqligiga qaramasdan uning qaddida keksalik alomatlari sezilmas va tusida ham uncha o'zgarish yo'q edi.

(A.Qodiriy, "O'tgan kunlar", 6-bet.)

Yuqoridagi misolda ham, asosan, betaraf munosabat mavjud bo'lib, unda tasvirlanayotgan obyektga so'zlovchining (yozuvchining) munosabati sezilmaydi, balki tasvirlanayotgan qahramon portretiga xos muhim belgilar sanab ko'rsatiladi.

XULOSA

Demak, tavsir nutq tipida rivoya nutqidagi kabi izchil rivojlanuvchi harakatning ifodalanmasligi, muhokama nutq tipidagi kabi sabab-oqibat munosabatlarining mavjud emasligi unda modal munosabatni ham o'ziga xos tarzda namoyon bo'lishiga olib keladi. Gap modalligi va matn modalligining farqlanishi tasvir nutq tipida aniq ko'rinadi. Gapda modal munosabat fe'l mayllari, modal so'zlar, modal yuklamalar vositasida ifodalansa, matn modalligida so'zning leksik-semantik strukturasiidagina ko'rinadi. Chunki tasvir nutqida shart, sabab, buyruq, iltimos, yalinish kabi modal ma'nolar ifodalanmaydi. Chunki unda ko'rsatish, belgilarni sanash muhim o'rin tutadi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Русский язык. Энциклопедия. –М., 1979, с. 255.
2. Неъматов Х., Бозоров О. Тип ва нутқ. –Тошкент, 1993, 9-бет.
3. Нечаева О.А. Функционально-смысловые типы речи. –Улан-Удэ,1974 с.44-49.
4. Зейналов Ф.Р.Категория модальности и способы ее выражения в тюрских языках // Советская тюркология, 1970,№ 2, с. 96.
5. Мукаррамов М. Ҳозирги ўзбек адабий тилининг илмий стили. –Тошкент: "Фан", 1984, 88-бет.
6. Ўзбек тили грамматикаси. 1-том. Морфология. –Тошкент, "Фан", 1975, 476-бет.
7. Hojaliyev Ismail Tadjibayevich, Ismailova Sayyora Tolkinovna, Matn nazariyasining shakllanishi, SCIENCEPROBLEMS.UZ-Ижтимоий-гуманитар фанларнинг долзарб муаммолари № 3 (4) – 2024, 351-360-бетлар.
8. 15. Hojaliyev, I., & Dadajonov, A. (2021). Muhokamaning so'zlashuv uslubiga xoslanishiga doir. Студенческий вестник, (19-11), 15-16.
9. Hojaliyev, I. T., & Jamolov, Jumaboy. (2021). About changes in the phonetic structure of words borrowed in Uzbek language from Tajik. ISJ Theoretical & Applied Science, 12(104), 478.
10. Hojaliyev, I., & Ahmadjonov, I. (2019). About term and interpretation. Scientific journal of the Fergana State University, 2(1), 127-129.